

УДК 094.5:57:001.1.(477)"17"

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2024.1\(31\).305536](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2024.1(31).305536)

Соколов Віктор Юрійович,

кандидат історичних наук, доцент,

головний бібліотекар науково-дослідного відділу

Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого

м. Київ, вул. М. Грушевського, 1

e-mail: socolv@i.ua

<https://orcid.org/0000-0002-0208-1292>

ВІДОМОСТІ ПРО ЖИВУ ПРИРОДУ ТА ПОШИРЕННЯ ПРИРОДНИЧО-НАУКОВИХ ЗНАНЬ У ВИДАННЯХ І РУКОПИСАХ В УКРАЇНІ У XVIII СТ.

Проаналізовано особливості розвитку природничо-наукового книгодрукування та формування репертуару видань з наук про живу природу в Україні у XVIII ст. Досліджено жанрово-типологічний і тематичний склад зазначених видань. Охарактеризовано їх функціональне призначення та особливості використання. З'ясовано значення праць з різних галузей наук про живу природу у поширенні природничо-наукових знань та просвітництва в Україні у XVIII ст. При вивченні видань проаналізовано їхній зміст, авторський склад, поліграфічне оформлення, осередки створення.

Ключові слова: історія книги, галузеве книгодрукування, природничо-наукова книга, видання з природничих наук, популяризація знань, формування біологічних наук, Україна, XVIII ст.

Одним з найважливіших факторів повноцінного функціонування таких сфер, як наука, освіта, просвітництво є розповсюдження та використання джерел наукової інформації, розвиток книжкової та бібліотечної справи. Книга у XVIII ст. в Україні відігравала роль важливого чинника духовного розвитку, тому окремого наукового дослідження потребують різноманітні аспекти її історії. Серед них, зокрема, такі як розвиток природничо-наукової книги та галузевого книгодрукування, зокрема з наук про живу природу. Актуальність такого дослідження зумовлена необхідністю вивчення витоків сучасних інформаційних ресурсів з різних галузей біологічних знань, а також недостатнім дослідженням значення стародруків та рукописів XVII–XVIII ст. з наук про живу природу як окремого явища культури. Проблеми походження, створення, розповсюдження та функціонування видань з наук про живу природу, що були надруковані на території України у XVIII ст., в українському суспільстві не знаходили ще всебічного висвітлення.

Книга як сукупність матеріальної і духовної культури має двобічне функціонування: з одного боку, вона є наслідком розвитку науки і культури, її духовний і матеріальний субстрат, а, з іншого – вона є джерелом подальшого про-

гресу наукової думки та необхідною умовою для розвитку самої науки. Тому вивчення історії природничо-наукової книги та її ролі в суспільстві потребує паралельного дослідження стану природничих наук та освіти. До того ж, книги були однією з тих ланок, через які привносились нові культурні течії з країн Європи.

Не претендуючи на повноту вивчення всіх аспектів проблеми дослідження видань та рукописів про живу природу в Україні у XVIII ст., автор поставив за головну мету дослідити історичні умови їх створення, розповсюдження та функціонування; визначити головні тенденції та особливості розвитку книгодрукування праць, що описували та характеризували явища живої природи, а також розкрити значення окремих книг запропонованої тематики у науковому та культурно-освітньому розвитку України XVIII ст.

Цілісне вивчення книги вимагає системного аналізу під кутом зору її відповідності суспільним потребам. Поняття «книга» може розглядатись через призму поліграфічного, виробничого, мовного, хронологічного визначення тощо. Найбільш плідним критерієм природничо-наукової книги XVIII ст. є функціональне її призначення, тобто фіксація і залучення читачів до наукових знань. У XVIII ст., як і раніше, під словом «книга» мали на увазі цілісний текст, твір у рукописній чи друкованій формі незалежно від обсягу праці.

Розглядаючи історію природничо-наукової книги в Україні у XVIII ст., зокрема видань та рукописів про живу природу, неможливо обмежуватися тільки належністю автора чи видавця до певної національної культури, оскільки книга є не тільки результатом авторської роботи, а й колективним духовним і матеріальним продуктом суспільства. Створення та видання книг хоч і індивідуальне за своїм походженням, але соціальне за своїм функціонуванням. Отже, в дослідженні історії природничо-наукового книговидання в Україні XVIII ст., етнічно-територіальний принцип є найбільш науково доцільним. Інші принципи, які спиралися б на походження автора, або на зміст, мову та інше викликають певні складнощі у визначенні значення тієї чи іншої книги. Звичайно, в Україні у XVIII ст., внаслідок певних історичних умов та відсутності незалежності, була активна присутність в країні чужомовних видань і чужомовних вчених, чий праці так чи інакше впливали на розвиток української науки і наукової книги (поняття «наукова книга» слід розглядати в історичному контексті з позицій її функціонального призначення). До того ж, природничі науки, зокрема науки про живу природу, в той час мали міцний зв'язок з медичними та сільськогосподарськими науками. Тому, досліджувати розвиток книг про живу природу треба у співвідношенні зі становленням медичної та сільськогосподарської книги.

Окремі питання із запропонованої тематики розглядалися лише у контексті історико-наукознавчих проблем, оскільки показати розвиток наукової думки в Україні є неможливим без вивчення історії книги. Тому історико-наукознавчий аспект аналізу творів з природничих наук розроблений значно краще, ніж кни-

гознавчий (праці С. Верхратського, П. Заблудовського, В. Нічик, В. Плюща, Я. Стратій, І. Шульги, А. Щербакової, Ю. Павленко, С. Рудої, С. Рудика, М. Рутинського, С. Хорошевої та ін.) [2, 12; 14; 16; 22; 26; 27]. У працях цих авторів книга досліджується з погляду її ролі у сфері науки й освіти. Фундаментальними працями з розвитку наук про живу природу в Україні є тритомне видання «Развитие биологии на Украине» (Київ, 1984), дослідження з історії медицини XVIII ст. (праці С. Верхратського, П. Заблудовського, В. Плюща), де докладно розглядаються наукові роботи вітчизняних вчених-медиків [2; 16; 18]. Значний вклад у дослідження стародруків в Україні внесли праці Я. Ісаєвича, Я. Запаско, П. Попова, С. Маслова, І. Каганова, І. Огієнка та інших, де розглядаються загальні питання розвитку книгодрукування в Україні у XVIII ст., діяльність друкарень, видавців, аналізується склад книжкової продукції та окремі друки [6–8]. Певний репертуар природничо-наукових видань XVIII ст., що були надруковані на території України, було складено, переважно, за каталогом стародруків Я. Запаско та Я. Ісаєвича «Пам'ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні» (Львів, 1981–1984) [6; 7]. Окремі відомості про розвиток природничо-наукової книги на Правобережній Україні XVIII ст. проаналізовано за публікаціями польських вчених. Зокрема, багато інформації про діяльність друкарень Правобережної України має багатотомне польське видання «Стародавні польські друкарні XV–XVIII ст.» («Drukarze dawnej polski od XV do XVIII wieku») (Вроцлав-Краків, 1959–1960) [29]. Відомості з розвитку наук про живу природу та поширення природничо-наукової книги на Правобережній Україні у XVIII ст. характеризуються також у польській галузевій періодиці та в окремих монографіях, узагальнення матеріалів яких відображено в багатотомній академічній праці «Історія науки в Польщі» («Historia nauki polskiej») (Вроцлав, 1970) [30].

Відомо, що біологія (від грец. *bios* – життя, *logos* – вчення) у сучасному розумінні змісту науки про властивості та закономірності живих організмів сформувалася лише у XIX ст. Втім, зазначене поняття почали використовувати ще у XVIII ст., але сенс його був дещо іншим. Наприклад, Карл Лінней (1707–1778) називав «біологами» авторів, що склали життєписи ботаніків. Термін «біологія», як науки про властивості живих тіл, почали використовувати на рубежі XVIII–XIX ст. відразу три автори: Карл Фрідріх Бурдах (1776–1847), Готфрід Рейнгольд Тревіранус (1776–1837), Жан-Батіст Ламарк (1744–1829). Хоча вперше, а саме у 1797 р., термін «біологія», як назви вчення «про життєву силу», почав використовувати німецький професор анатомії Теодор Руз (1771–1803) у своїй книзі «Основи науки про життєву силу» («Grundzüge von der Lehre von der Lebenskraft») (Брауншвейг, 1797). Надалі, у 1800 р., термін «біологія» застосував професор Дерптського університету Карл Фрідріх Бурдах, а у 1802 р. одночасно і незалежно один від одного – Жан-Батіст Ламарк та Готфрід Рейнгольд Тревіранус. Г. Тревіранус, будучи натурфілософом та прихильником еволюції організмів, причину якої вбачав у впливі зовнішніх умов,

використав цей термін у назві своєї наукової праці «Біологія, або філософія живої природи» («*Biologie, oder die Philosophie der lebenden Natur*») (Göttingen, 1802), де вперше висунув на перший план вивчення закономірностей живих організмів. Втім, дослідження живих організмів почали здійснювати ще в стародавні часи. З поширенням експериментальних методів дослідження, зокрема, з використанням мікроскопу; з посиленням диференціації наук та розвитком окремих галузей знань про живу природу; з удосконаленням поглядів про побудову певної системи класифікації рослин та тварин, суттєве поглиблення та поглиблення зазначених досліджень здійснювалося у XVI–XVIII ст., коли поступово накопичувався матеріал для формування нової галузі знань про живу природу (тобто, біології). Становлення окремих галузей біології (фізіології, ботаніки, зоології, цитології, вірусології, мікробіології, ембріології та ін.) у XVII–XVIII ст. тривало одночасно з розвитком певних напрямів досліджень в галузі медицини, ветеринарії, географії (в працях з натурфілософії, «природної історії», «землеопису» та ін.). Відомо, що розвиток природничих наук у даний період мав синкретичний характер.

Перші видання, що були створені вітчизняними культурно-просвітницькими діячами та характеризували окремі напрями досліджень живих організмів були надруковані ще на початку XVII ст. Так, український шляхтич, письменник, церковний діяч ректор Київської братської школи у 1620–1624 рр. Касіян Сакович (1578–1647) в праці «Аристотелеві проблеми, або питання про природу людини» («*Aristoteles problemata, albo Pytania o przyrodzeniu czlowieczym*»), що була надрукована в Кракові у 1620 р., спираючись на праці Аристотеля, характеризував та тлумачив відомості з фізіології, анатомії людини та з інших наук про живу природу в книзі під однією назвою [3, с. 33]. У 1625 р. також в Кракові було надруковано ще одну працю К. Саковича «Трактат про душу» («*Traktat o duszy*»). Обидві праці використовувались учнями Київської братської школи та давали багато відомостей з різних галузей природничих наук.

Відомості з анатомії та фізіології також подавав у своєму курсі з філософії у 1691–1693 рр. під назвою «Філософське змагання» («*Agonium philosophicum*») український культурно-просвітницький діяч Стефан Яворський (1658–1722) у розділі «Психологія» [28, с. 342]. Відомо також, що наприкінці XVII ст. у навчанні використовували лекційний курс за книгою невідомого автора, що називався «Натурфілософія або трактат, складений з восьми книг Аристотеля з фізики» (1684), де також було багато відомостей з різних галузей наук про живу природу. Таким чином, можна констатувати, що з другої половини XVII ст. в Україні у вищих навчальних закладах, зокрема у Києво-Могилянській академії, відомості з наук про живу природу викладали переважно в курсах з натурфілософії або фізики. Під фізикою в той час розуміли науку про природу, куди входили відомості майже з усіх галузей природничих наук, у тому числі наук про живі істоти [12, с. 73]. В лекційних курсах з фізики (натурфілософії) по-

давались відомості з ботаніки, зоології, медицини, географії, господарства та ін. [1, с. 139].

Загалом, науки про живу природу досить повільно розвивались на теренах України і одними з останніх сформувались в окремі галузі природничо-наукового знання. Навіть у другій половині XVIII ст. вони носили більше описовий характер і залежали від певних суспільних потреб (наприклад, для вирощування різних сортів фруктових і ягідних рослин в Кловському і Царському садах у Києві, проводилась певна робота з селекції, використовувався штучний відбір високопродуктивних і холодостійких рослин, що потребувало відповідного рівня знань з ботаніки) [18, с. 63]. Формування наук про живу природу на теренах України у XVIII ст., як і в інших країнах Європи, залежало, не тільки від розвитку та поширення досліджень із вищезазначених галузей знань, а й від прогресу певних сфер людської діяльності (в першу чергу, медицини, ветеринарії, сільського господарства тощо), піднесення, реформування та розвію освіти та науки в цілому.

У першій половині XVIII ст., внаслідок несприятливих соціально-культурних умов на Правобережній Україні (зокрема, в розвитку освіти та науки) більш слушно просвітницькі тенденції розвивалися на Лівобережжі [4, с. 35]. На цей час припадає розквіт науково-педагогічної діяльності вчених-викладачів Києво-Могилянської академії. У натурфілософських розробках київських вчених, в їх курсах лекцій відомості з природничих наук часто були значними за обсягом і основні за змістом. Курси з натурфілософії та наукові праці вітчизняних вчених-викладачів спиралися на праці західноєвропейських дослідників, зокрема Ньютона, Галілея, Кеплера, Декарта, Парацельса, Лейбніца, Ліннея та ін. [22, с. 27]. Поступово науки про живі організми виокремлювалися у спеціальний напрям досліджень, про що свідчать назви наукових праць деяких випускників та викладачів Києво-Могилянської академії (наприклад «Про живе тіло» Х. Чарнуцького (1702), «Про малі природні речі» І. Левицького (1719), «Природознавство» М. Козачинського (1725) та ін.) [18, с. 50]. Значним успіхом користувався курс фізики (натурфілософії) Г. Кониського (1717–1795), в якому він у 1747–1751 рр. розкривав та тлумачив різні відомості з зоології, ботаніки, анатомії, фізіології [9, с. 443–488]. Зокрема, вчений намагався побудувати низку назв живих організмів від найпростішої організації до більш складної.

На Правобережній та в Західній Україні (Галичині) наприкінці XVII–XVIII ст. розвиток науки так само був у прямій залежності від діяльності вищих навчальних закладів. Одним з перших вищих навчальних закладів, який мав безпосередній вплив на розвиток природничих наук на західних землях України, стала Замойська академія, яка у 1594 р. одержала права університету [25, с. 262]. Наприклад, ще у XVII ст. в галузі медицини, тут були надруковані праці С. Шимановича «Про пізнання причин хвороб» та «Про охорону санітар-

ного стану заселених місць», тритомна праця Я. Урсіна «Трактат про кістки людського тіла» та ін. [13, с. 122; 23, с. 135].

На Правобережній Україні вивчення і опис тваринного і рослинного світу здійснювались, переважно, польськими і німецькими натуралістами. Наприклад, в працях єзуїта, натураліста і зоолога Габрієля Ржончинського (G. Rzączyński) (1664–1737), який народився в Україні і багато мандрував західноукраїнськими землями, було багато відомостей ботанічного та зоологічного характеру зазначеного регіону (наприклад, у праці «Цікава природнича історія Королівства Польського» («*Historia naturalis Curiosa Regni Poloniae*»)) (Сандомир, 1721), де поряд з науковими відомостями з різних природничих наук та краєзнавства нерідко зустрічаються вигадки у дусі пізньої схоластики) [18, с. 69]. Доповнення до цієї праці, що вийшли після смерті автора, відзначаються вже більшою науковістю «Доповнення природничої історії Королівства Польського. Посмертна праця» («*Auctuarium historiae naturalis Regni Poloniae. Opus posthumum*», Гданськ, 1742). Праці Г. Ржончинського щонайменше 50 років були головним джерелом інформації про живу природу на теренах Речі Посполитої, на які посилалися багато тогочасних вчених-дослідників. Їх також використовували як шкільні підручники.

В Галичині після першого розподілу Польщі та встановлення австрійської влади (1773), новий уряд відразу почав проводити соціально-культурні, економічні та інші реформи, зокрема у сферах освіти та науки. Стан медичної освіти та науки тут значно став кращим. Створена австрійцями Крайова рада здоров'я досить негативно характеризувала санітарний стан західних районів України [17, с. 185]. У 1773 р. за наказом Марії Терези у Львові була заснована Медична колегія для підготовки лікарів, хірургів, акушерів та аптекарів. У Львівській академії в 1773–1784 рр. було здійснено низку заходів, які наблизили її науково-педагогічну діяльність до австрійської системи. У цей час Львівська академія називалась Королівським ліцеєм. Тут було розширене викладання природничих і точних наук. У 1784 р. імператор Священної Римської імперії Йозеф II (1741–1790) надав Львівській академії права університету, який мав чотири факультети. Зокрема, на основі Медичного колегіуму був відкритий медичний факультет, де викладали фізику, ботаніку, хімію, анатомію, фізіологію, хірургію, фармакологію та ін. [30, с. 322]. Кількість студентів на медичному факультеті поступово зростала, наприклад, у 1789 р. вона становила 56 осіб, а в 1790 р. вже 92 особи [16, с. 58]. В університеті працювало чимало вчених-викладачів, які зробили певний внесок у розвиток природничих наук, у тому числі, у розвій наук про живу природу. Так, наприклад, одним з них був перший професор ботаніки і хімії Бурхардт Зацберт Шіверек (1742–1807), який став відомим завдяки своїм дослідженням мінеральних вод Передкарпаття та заснування ботанічного саду.

Також плідною на теренах України була діяльність одного з найвидатніших австрійських вчених-енциклопедистів, лікаря, географа, геолога, ботаніка, ет-

нографа та мандрівника західноукраїнського краю другої половини XVIII ст. Бальтазара Гакета (1739–1815), чималий період життя якого (1787–1805) був пов'язаний із Галичиною. У Львівському університеті Б. Гакет обіймав посаду професора природничої історії. Зазначений період життя вченого був найбільш плідним щодо природничо-наукових досліджень. Б. Гакет щороку організовував комплексні наукові експедиції в Західному Поділлі, Буковині, Карпатах та в інших землях. В експедиціях вченим було зібрано багато мінералогічних й біологічних колекцій, зроблено кадастр мінеральних ресурсів та ін. Б. Гакет опублікував майже 40 праць з медицини, географії, геології та біології. Його чотирьохтомна праця «Нові фізично-політичні подорожі в 1788–1795 рр. Дакійськими і Сарматськими або Північними Карпатами» («*Neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788 bis 1795 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nordlichen Karpaten*» (Нюрнберг, 1790, 1791, 1794, 1796) стала основою географічного, геологічного, біологічного й етнографічного наукового вивчення Західної України [20, с. 32].

Таким чином, в Україні значний вплив на світоглядні процеси та формування різних галузей природничих наук мали реформи освітньої справи. Впливи декретного характеру були досить міцними, внаслідок чого зазначені процеси були далекі від самостійного розвитку та зазнавали штучного втручання. Так, через реформи освітньої справи в Росії, згідно статуту 1786 р. в старших класах Головних народних училищ на Лівобережній Україні було запроваджено викладення так званої «природничої історії». У зазначеному році був надрукований підручник В. Зуєва «*Начертание естественной истории*» (СПб., 1786), за яким читали курс даної дисципліни в Головних народних училищах. Втім, підручник В. Зуєва став одним з найкращих з усіх європейських видань з «природничої історії» [26, с. 38]. Отже, в останню третину XVIII ст. викладання природничих наук на теренах України все більше уніфікується за загальнодержавними зразками тієї чи іншої пануючої держави. Наприклад, у Києво-Могилянській академії з 1798 р. курс фізики був замінений більш простішим викладанням «*Краткой естественной истории*», що було пов'язано, певною мірою, з перетворенням Академії у суто духовний навчальний заклад [18, с. 54]. Проте, роль Києво-Могилянської академії в розвитку освіти і поширенні наукових знань в Україні до початку XIX ст. була безперечною. Випускники Академії ставали видатними вченими-діячами в різних країнах Європи. Наприклад, один з численних випускників Академії, видатний лікар і ботанік та один з перших російських флористів-систематиків Костянтин Щепін (1728–1770) став першим професором Московської госпітальної школи, де він викладав анатомію, фізіологію, ботаніку. Значний внесок у розвиток науки зробили професори І. Андрієвський, Д. Велланський, А. Данилевський, І. Полетика, П. Погорецький, К. Рожалін, І. Руцький, Ф. Тихорський та ін.

Певним поштовхом до започаткування досліджень живої природи були систематичні описи певних регіонів України, що почалися з XVIII ст. переважно

через господарсько-статистичні розвідки і соціально-економічної характеристики окремих українських земель. На Лівобережній Україні вони проводились, переважно, за дорученням російського уряду із суто практичною та прагматичною метою. Так, опис Лівобережної України було висвітлено у праці І. Кирилова «Цветущее состояние Всероссийского государства» (СПб., 1731), у першому томі атласу Росії 1734 р. та в «Атласе Российской империи», що видавала Петербурзька Академія Наук в 1745 р. [5, с. 40]. Більш систематичне наукове вивчення флори і фауни України розпочалося тільки з другої половини XVIII ст. і частково було пов'язане з діяльністю географічних, геологічних та інших природничо-наукових експедицій. Зокрема, у 1768–1775 рр. Петербурзька Академія наук для вивчення природних багатств малодосліджених регіонів Російської імперії організувала цілу низку таких експедицій. Ідею про спорядження географічних експедицій послідовно обґрунтував Михайло Ломоносов, який керував Географічним департаментом Академії наук [11, с. 105]. Зокрема, за розпорядженням Сенату з усіх міст Лівобережної України до Академії наук надавали різні природничо-географічні відомості. У найбільш детальному вигляді ці відомості було подано в топографічних описах намісництва країни – Харківського (1778), Чернігівського (1786), Новгород-Сіверського (1787) та ін. Зазначені описи мали також певні відомості про тваринний та рослинний світ, фіксували стан сільського господарства [14, с. 186]. Грунтовні відомості про рослинний та тваринний світ було представлено в описі Чернігівського намісництва О. Шафонського (1786) та в описі Харківщини (1788). У межах характеристики рослинного і тваринного світу, поряд з розвитком різних галузей географії, накопичувався певний матеріал для започаткування досліджень в різних галузях ботаніки та зоології. Таким чином, перші комплексні природничо-географічні дослідження Лівобережної України, які здійснювали експедиції 1760–1770 рр. Петербурзької Академії наук та описи земель, в яких брали участь такі видатні вчені як П. Паллас, В. Зуєв, Г. Капустін, І. Георгі, С. Гмелін та ін.

З другої половини XVIII ст. на теренах України почала значно зростати зацікавленість до природничих наук серед культурно-освітніх діячів та письменного населення, про що можна констатувати за збільшенням кількості вітчизняних природничо-наукових видань, зокрема з географії, медицини, фізики та інших галузей природничих наук, а також за поширенням в українському суспільстві природничо-наукової книги в цілому.

Як вже зазначалося, чимало відомостей про природничий світ того чи іншого краю України було в працях з географії. Вітчизняними культурно-просвітницькими діячами, вченими та викладачами нерідко робились рукописні переклади видань з географії, що були надруковані латиною, польською, французькою, німецькою, англійською мовами (переклад С. Величка з німецької мови «Космографії», переклад Є. Славинецького з латини «Атласу» нідерландського вченого Я. Блеу та ін.). Наприклад, на Лівобережній Україні був

поширений рукописний переклад російською мовою, зроблений на початку XVIII ст. праці Ф. Клюверія «Введение во всю географию, новую и древню», яка вважалась на той час однією з найкращих за повнотою і достовірністю матеріалу (оригінал цієї праці вийшов у 1629 р. в шести томах) [15, с. 338]. Також популярними на Лівобережній Україні були такі видання з географії як праця С. Крашеніннікова «Описание земли Камчатки» (СПб., 1755–1756, 2-е вид. – 1786) та «Бергамонново естественное землеписание сокращенное Готфридом Гроссе» (СПб., 1794), котрі, поряд з вищезазначеними виданнями, перебували в бібліотеках навчальних закладів, монастирів, у фондах приватних книжкових збірань тощо [24, с. 77].

У першій половині XVIII ст. на Правобережній Україні були поширені трактати з географії латинською й польською мовами, які давали певну інформацію з наук про живу природу (зокрема, з «природничої історії»). У деяких з них було чимало відомостей про рослинний та тваринний світ Правобережної України та Галичини (наприклад, в таких працях, як «Природнича історія королівства Польського» («*Historia naturalis regni Poloniae*») Габрієля Ржончинського (Сандомир, 1727), «Географія новітня або вельми корисна» («*Geografia novissima albo wielce użyteczna*») Яна Науманського (Варшава, 1729), «Частини світу» («*Świat we wszystkich częściach*») Владислава Любенського (Вроцлав, 1740), «Географічний збірник», що склав Вавжинець Юзеф Салтшевич (Краків, 1746). та ін.) [21, с. 125]. Варто також зазначити про працю Константина Шанявського «Цивільна географія» («*Geographia civilis*»), що була надрукована у Львові в друкарні Святої Трійці у 1748 р. для потреб піарських шкіл регіону. Фактично, це був навчальний посібник, написаний подібно до відомих на той час праць німецьких географів-картографів та істориків Філіпа Клювера (Клюверіуса) (1520–1623) і Йоганна-Баптиста Гоманна (1664–1724) у формі катехізису (тобто, запитань і відповідей). Зазначимо, що крім вищезгаданої праці з друкарні Святої Трійці вийшло ще три видання природничо-наукової тематики.

Формуванню наук та поширенню знань про живу природу сприяли також описи медико-санітарного стану певних місцевостей України, де подавались відомості з ветеринарії та медицини. Так, наприклад, праця видатного українського вченого та державного діяча Степана Андрієвського «Обсервации. Медико-топографические наблюдения в Черниговской губернии», яка за дослідженням В. Плюща була надрукована гражданським шрифтом у Чернігові у 1783 р., мала певні відомості з різних галузей медицини [16, с. 250]. Вітчизняний вчений-медик та талановитий організатор медичної справи, професор медицини Степан Андрієвський (1760–1818) був членом Медичної колегії, директором Медико-хірургічної академії в Петербурзі де з восьми кафедр п'ять очолювали українські вчені: Н. Карпинський (кафедра анатомії і фізіології), Я. Саполович (кафедра хірургії), Г. Базилевич (кафедра патології і терапії), Г. Соболевський (кафедра ботаніки) та ін. [16, с. 110–111]. С. Андрієвський вперше в Російській імперії описав інфекційну хворобу «сибірку», ввів термін «сибирская язва»

(термін є визнаним лише в Росії, тоді як в світі хворобу називають «антракс»). За працю «О сибирской язве» (1787, рукопис був загублений) він одержав звання штаб-лікаря. На підставі цієї праці Сенат запропонував видати в Петербурзі дві книги: одну для лікарів («Краткое описание сибирской язвы» (СПб., 1796)), другу для широкого загалу. Відомо 15 праць (рукописів) латинською, російською, німецькою мовами, які наприкінці XVIII ст. написав С. Андрієвський про заразні хвороби, анатомію, фізіологію та ін. Цікаво, що його родич Іван Андрієвський (1759–1809), який також народився на Чернігівщині і пройшов початковий курс навчання в Києво-Могилянській академії, став фундатором вищої ветеринарної освіти в Росії. Після отримання звання доктора медицини, захистивши у 1803 р. першу в Росії дисертацію з паразитології («Анатомічні зміни кишківника під впливом глистів» («*Mutationes anatomicae in intestinis sub influxu vermium*»)), в 1805 р. він став першим завідуючим кафедри «лікування тварин» при Московському університеті та проректором цього університету. У своїх підручниках «Новый полный методический лечебник конской, скотской и других домашних животных, как то: овец, коз, свиней, собак, кошек и домашних птиц» (М., 1793), «Наставление или изобретение правил, собственно принадлежащих к сбережению конского здоровья» (М., 1795) та «Начальные основы медицины, ветеринарии или скотолечения» (М., 1805) І. Андрієвський не лише критикував знахарську ветеринарну практику, а й надавав великого значення вивченню причин захворювання, профілактичним і зоотехнічним заходам, дієтичній годівлі, розвитку паразитології [19, с. 46–47].

На теренах України були розповсюджені не тільки зазначені праці І. Андрієвського, а й багато інших рукописів та видань з ветеринарії, що створювались у XVII–XVIII ст., як, наприклад, «*Lekarstwa domowe zebrane z rozmaitych autorow*» («Домашні засоби лікування, зібрані від різних авторів») (Люблін, 1622), «*O strukturze domu dla koni*» («Про будову стайні для коней») (Краків, 1687), праця Кшиштофа Дорогостайського «*Hippika albo nauka o koniach...*» («Гіпіка або наука про коней...») (Краків, 1603; 2-е вид. 1647), «Книга конская лекарственная от разных болезней» (СПб., 1779), рукописний лікарський poradnik, написаний коновалом-кріпаком, що називався «Сия книга лечебник конский сочинен дому князя Григория Федоровича Долгорукова человека его Владимира Иванова сына Верещагина и написан своею рукою 1723 г.» (у рукописі розкривалися питання про догляд, розведення, хвороби коней тощо) та багато інших.

Слід зазначити, що ще наприкінці XVI ст. з'явилися та розповсюджувалися у кількох редакціях лікувальні poradniki під назвою «Вертоград» або «Прохладный вертоград». Стали поширені рукописні «Травники» або «Зельники» – це збірники, які містили описи лікарських рослин, в яких приводилися найрізноманітніші відомості з ботаніки, зоології, хімії та з інших галузей природничих наук, а також статті з садівництва, господарства, ветеринарії та ін. [2, с. 213]. «Вертогради» часто використовували як навчальні посібники на від-

міну від «Травників», які були призначені для самолікування. Поряд з «Вертоградми» розповсюджувались «Прохладные вертограды», які відзначались розглядом більш вузького кола культурних та лікарських рослин (як правило, тільки культурних рослин) [27, с. 148–150]. Отже, лікарські та господарські поради були одними з поширених рукописних книг науково-практичного жанру. Рукописами медичного та одночасно природничо-наукового характеру були поради та посібники з ботаніки, анатомії, фізіології, фармакології [10, с. 5]. Зокрема, лікарські поради, що мають певні переліки назв трав, лікарських дикоростучих рослин, дерев, кущів, городніх рослин, злаків тощо, постають багатим джерелом для дослідження ботанічної номенклатури XVIII ст.

Багато було також рукописних та друканих порадників з ветеринарії. Загалом, в Україні у XVIII ст. з ветеринарії було надруковано 17 видань, які описували спостереження за хворобами, різні емпіричні дослідження, надавали практичні поради, засоби лікування та запобігання від інфекційних захворювань, рекомендації щодо розведення худоби тощо. Більшість з цих видань були розраховані на широке коло освічених людей та мали за мету допомагати при лікуванні тварин або підвищувати рівень знань з ветеринарії. Так, наприклад, друкарнею католицького чернецького ордену «босих кармелітів» у Бердичеві було опубліковано три ветеринарних науково-практичних порадників польською мовою з лікування коней і домашньої худоби: «Зібрання практичних заходів і відомостей про лікування кінських вад» («Zbiór rzeczy użytecznych zawierający informacje o leczeniu defektów końskich») (Бердичів, 1782), «Зібрання відомостей і практичної інформації про заходи лікування кінських хвороб, худоби й овець. Наука господарства стосовно огородництва, посіву і прищеплення» («Zbiór wiadomości użytecznych zawierający informacje o sposobach leczenia różnych defektów końskich, bydłych i owczych. Naukę gospodarzom około roli, ogrodów, siewu i szczepienia...») (Бердичів, 1790) та «Практичні засоби лікування кінських хвороб та іншої худоби і домашньої птиці, а також секрети винаходів прищеплення, догляду, вирощування і консервування фруктів та городніх рослин» («Sposoby praktyczne do leczenia wszelkich defektów końskich różnych innych bydła i domowego ptactwa, oraz sekretne wynalazki względem szczepienia, zasiewania, wędzenia i konserwy fruktów i jarzyn ogrodowych») (Бердичів, 1799) [7].

Для потреб міщан і шляхти в друкарні бердичівських кармелітів було надруковано три видання праць Якуба-Казімежа Гаура «Економіка лікарська або домашні ліки...» («Ekonomika lekarska albo domowe lekarstwo...») (Бердичів, 1790 р., 2-е видання тут таки в 1793 р. з додатком Гірнеїса) та «Економіка господарська загальна з секретами боротьби проти шкідників повітряних, земних і водних» («Oekonomika gospodarska generalna... przytem sekreta... na wygubienie szkodliwej gadziny powietrznej, ziemnej i wodnej») (Бердичів, 1788). «Економіка господарська...» Я.-К. Гаура була написана у 1675 р. і стала першим виданням польського агрономічного трактату, де подавались відомості з ветеринарії

та городництва з багатьма прикладами та відомостями з ботаніки, фізіології та інших природничих наук [31, с. 311]. У своїх працях з господарства Я.-К. Гаур (1632–1709) використав матеріали видань як польських авторів (праці А. Гостомського, А. Завадського та ін.), так і західноєвропейських. При допомозі осіб, наближених до королівського двору, Я.-К. Гаур зацікавив короля Яна III Собеського своєю працею «Економіка господарська загальна...». У 1676 р. Я.-К. Гаур отримав від короля привілей на друкування власних творів. У 1678 р. король навіть у спеціальному листі доручив краківській академії видавати праці Я.-К. Гаура, які на теренах Речі Посполитої виходили друком сім разів [31, с. 311]. Коли у 1773 р. була створена Едукаційна комісія з питань освіти, виховання і просвітництва, яка, фактично, стала першим своєрідним Міністерством освіти в Європі, було рекомендовано використовувати праці Я.-К. Гаура у навчальних програмах шкіл середнього рівня освіти. Цікаво, що друге видання праці Я.-К. Гаура «Економіка лікарська або домашні ліки...» («*Ekonomika lekarska albo domowe lekarstwa... Z przydatkiem sekretow lekarskich Hirneysa...*») була надрукована у 1793 р. з додатком Гірнеїса, який був, за думкою тогочасного протомедика Галичини А. Крупинського, добре обізнаний у галузі хімії та працював лікарем при дворі Марії Терези, а потім лікарем київського воєводи Станіслава Потоцького (1698–1760). Додаток Гірнеїса називався «Тасмниці лікарські Гірнеїса» [33, с. 1016]. Всі три видання Я. Гаура, що вийшли в друкарні бердичівських кармелітів, були польською мовою. «Економіка господарська загальна...» мала відомості з різних галузей природничо-наукових знань, зокрема з наук про живу природу і наближалася до енциклопедичного видання. Загалом, друкарня бердичівських кармелітів була однією з найактивніших польських провінційних друкарень другої половини XVIII ст., продукція якої мала значний культурний вплив на місцеве населення. Більшість зазначених видань мали, переважно, рекомендаційно-практичний характер. Слід пам'ятати, що для періоду Просвітництва характерною особливістю, переважної кількості наукових видань було те, що вони одночасно були науково-популярними, навчальними і довідковими виданнями.

Друкарня Почаївської лаври також видавала праці природничо-наукової тематики, зокрема з наук про живу природу, здебільшого, як і решта друкарень Правобережної України у XVIII ст., польською або латинською мовами. Втім, деякі природничо-наукові книги друкувались кирилицею. Наприклад, в праці І. Ленкевича «Книжиця для господарства, указующая, як ратовати в хворобах всякую скотину, то ест коні, воли, вівці, кози, свині, як білити полотно, як боронити пашні от саранчі, як ратоватися от джуми, як губити гусельницю од капусти, як ловити рибу, як губити миші і щурі, як ратовати люде, котрих собаки скажені покусали, як ратовати чоловіка, котрий не в давном времени з ума зийдет» (Почаїв, 1788) текст було надруковано двічі – спершу кирилицею, а потім латиницею (польською мовою). Текст кирилицею універсального господарського порадики І. Ленкевича, що мав багато цікавих відомостей щодо лі-

кування худоби та домашніх тварин, наближався до народної української мови, що також зумовлювало особливий попит на подібні видання серед широких прошарків освіченого населення. Також близьким до зазначеної тематики було значне за обсягом (334 сторінки) видання друкарні Почаївської лаври «Аптека домашня та поради необхідні для здоров'я з різних авторів зібрані, а також ліки для коней і домашньої худоби» («Apteka domowa dla poratowania zdrowia potrzebna z autorow rożnych zebrana, tak też lekarstwa dla koni, bydła i innego drobiu...») (Почаїв, 1788). Багато відомостей з ботаніки було в праці Ігнатія Чарнецького «Забава городні» («Zabawa ogrodowa») (Почаїв, 1798), що надавала певну інформацію про дерева, городину, квіти та ін. [7, с. 84].

З другої половини XVIII ст. емпіричні знання в Україні, здобуті вченими-викладачами, поступово починають відокремлюватись від безпосереднього виконання виробничих завдань та синтезуються у загальнозначущі теоретичні виклади, що можна прослідкувати не тільки на розвитку освіти та науки, а й на створенні, публікації та використанні науково-природничих книг, зокрема з наук про живу природу. Тематика цих книг, що створювались та розповсюджувались на території України в останню третину XVIII ст., свідчить про початок формування окремих галузей біології. Як вже зазначалося, відомості з останньої розглядалися та характеризувались у працях з натурфілософії, «природничої історії», медицини, ветеринарії, географії, сільського господарства. Зокрема, у 10 виданнях з сільського господарства, що були надруковані в Україні у XVIII ст., повідомлялося не тільки про прищеплення рослин, вирощування, розведення худоби, бджіл, домашньої птиці та інше, а й характеризувались певні відомості з ботаніки, зоології, фізіології, селекції тощо. Наприклад, чимало відомостей з ботаніки та фізіології було у виданні «Досконалий пасічник або наука про догляд за бджолами та про найкращий спосіб їх використання...» («Pszczelnik doskonały, czyli Nauka z doświadczenia zebrana, chodzenia około pszczoł chcąc od nich, jaki tylko być może pożytek odbierać...»), яке почало друкуватися у 1800 р. у Львові польською мовою на кошти книгаря К.-Б. Пфаффа та стало першим у серії «Господар досконалий». Деяка частина подібних видань була перекладом книг з іноземних мов (як наприклад, праця Франца Дітріха «Висновки про розведення дерев сливи...» («Anleitung zur Zwetschkenbaumpflanzung zum allgemeinen Gebrauch. Wywod o rozkrzewieniu drzew śliwowych...»), німецький текст якої подавався за виданням Моравського товариства рільництва (Львів, др. Й. Піллера, 1780–1789)). Деякі з них були перевиданнями праць XVII ст., як наприклад, видання праць Я. К. Гаура. Багато розділів, що мали відомості з наук про живу природу мало видання «Цікаві відомості з господарства» («Ciekawe doświadczenia gospodarskie») (Львів, 1740) (наприклад такі, як «Інформація про худобу», «Про бджоли», «Поради господарські», «Кінські ліки», «Різні ліки для худоби» та ін.) [6, с. 60].

Як вже підкреслювалося, в останню третину XVIII ст. серед науково-практичних видань було чимало перекладів книг з німецької, французької, англій-

ської мови на польську, інколи латинську мови праць тогочасних вчених та авторів-практиків. Так, наприклад, господарський порадник Йогана Христіяна Сімона «Практична інформація про господарство...» («Informacja praktyczna względem gospodarstwa czyli książka ekonomiczna... na polski język przełożona z niemieckiego przez... Macieia Drost...») був перекладом польською мовою, що зробив Мацей Дрост з німецького видання, та був надрукований у 1775 р. у Львові в друкарні Казимира Шліхтина на кошти книгаря Я.-А. Позера (значне за обсягом видання майже у 600 сторінок). Казимир Шліхтин, який керував друкарнею з 1775 р. до 1785 р., залюбки видавав господарські поради, польські та руські календарі, де також подавалися відомості про живу природу, оскільки такі видання давали значний прибуток [32, с. 879]. Слід зазначити, що тираж господарських порадників, у порівнянні з іншими виданнями природничо-наукової тематики того часу, був досить великим, але, як правило, не перевищував тисячі примірників [29, с. 260].

Перекладеним з німецької мови виданням був також посібник з ветеринарної медицини Йогана Амадея Вольштайна «Книжка про заразні захворювання худоби для селян польською мовою перекладена Яковом Костшевським...» («Księga o zarazach bydła dla chłopów... Na oyczysty język przetłumaczona przez Jakoba Kostrzewskiego...») (Львів, др. Й. Піллера, 1785). Доктор філософії і медицини Яков Костшевський (Костржевський), який у 1775 р. захистив дисертацію на тему «Про сифіліс», читав у Львівському університеті курси фізіології і фармакології. Посібник про інфекційні хвороби худоби Й. Вольштайна, в перекладі Я. Костшевського, характеризував та описував заходи лікування моровиці, віспи та інших заразних хвороб. Оригінал цієї праці був виданий німецькою мовою у Відні у 1782 р. Видання Й. Піллера було надруковане з присвятою воєводі Подільському, графу Яну Замойському. Окрім зазначеного видання Я. Костшевський переклав латиною ще одну працю Й. Вольштайна про інфекційні захворювання худоби, а саме – «Спостереження за колом хвороб, пов'язаних, переважно, з очищенням через забій, які латинською мовою передав і коментарі додав Яков Костшевський» («Observationes circa luem pecudum, cum adnexo tractatu contra trucidationem in luibus usitatam... quas Jacobus Kostrzewski in latinum idioma transtulit et notas addidit») (Львів, др. Й. Піллера, 1785) та польською мовою працю Рафаеля Йоганна Штайдела «Книга про пологове мистецтво..., котра у Відні була видана... та Яковом Костшевським... була перекладена» («Księga o sztuce babienia czyli dzieci odbierania... w Wiedniu wydana, która... Jakob Kostrzewski... przetłumaczył») (Львів, друкарня Й. Піллер, 1786) [7, с. 56].

В останню третину XVIII ст. було опубліковано окремі спеціалізовані поради, переважно польською мовою, зокрема, про вирощування тютюну в Галичині й Буковині («Наука для тих, хто сіє в Вегжах в Галичині тютюн із забрудненнями») («Nauka dla tych co się w Węgrzech u Galicyi uprawą tutuniu Zatrudniają») (Львів, др. Піллера, 1793)), про розведення гусениць шовкопря-

да (праця Єжи Вйонжевича «Спосіб виховання і розведення шовковиків...») («Sposob wychowania y edukowania robaczkow jedwabnych. Dla rządcow dobr ukraińskich Jasnie Wielmozney Jmosc Pani Hrabiney z Mnischchow Tockiey Generałowey Artylerii Koronney Sztatz-Damy Kawaleru Orderu S. Katarzyny i Portretu Nayjaśnieyszey Monarchini Całey Rossyi, Łaskawie Nam Panuiącey») (Тулчин, 1795)), про садівництво (Почаїв 1798), бджільництво (Львів, 1800) та ін. [7].

Наприкінці XVIII ст. на теренах України було надруковано ще два poradnika природничо-наукової тематики, що мали відомості з різних галузей наук про живу природу, а саме: працю Михайла Ліванова «О земледелии, скотоводстве и птицеводстве» (це був передрук з петербурзьких видань 1786 і 1794 рр. з додатком нової праці «О птицеводстве»), що була видана в Миколаєві громадянською друкарнею при адміралтейському правлінні Чорноморського флоту російською мовою у 1799 р. та трактат про способи поліпшення порід коней «Новий трактат, що розповідає про блискучі способи розведення порід коней...» («Traite nouveaux sur les Haras contenant les moyens d'embellir de multiplier l'espece de chevaux... D'apres les recherches et decouvertes le plus interessantes, faites dans les differens haras de l'Europe») французькою мовою в друкарні Г. В. Віхмана у Львові (приблизно 1796–1808) [7].

У пошуках збудника інфекційних хвороб, а також у зв'язку із з'ясуванням причин зародження мікроорганізмів в Україні у наукових дослідженнях у XVIII ст. активно використовували різні прилади, зокрема, мікроскоп. Першим, з тих, хто використовував мікроскоп у своїх дослідженнях в Україні (також в Росії), був український письменник, математик, філософ, богослов, ректор Київської академії у 1710–1716 рр., Феофан Прокопович (1681–1736), який дотримувався думки про самовільне зародження живих організмів. Проте, вперше зазначену ідею висловив український письменник, вчений і богослов, митрополит Дмитро Ростовський (Данило Савич Туптало) (1651–1709). Більшу увагу мікроскопічним дослідом українські вчені починають приділяти в останню третину XVIII ст. Так, наприклад, проблемами зародження мікроорганізмів займався український лікар і біолог Мартин Тереховський (1740–1796), який у 1775 р. захистив докторську дисертацію у Страсбурзькому університеті на тему «Про хаос інфузорій Ліннея» («De chaos infusorio Linnaei»), де доводив про неспроможність теорії довільного зародження найпростіших. М. Тереховський вперше в науці застосував методи вивчення впливу електричних іскор на риб та інфузорій у воді. Своїми дослідом він підтвердив висновки Антоні ван Левенгука (1632–1723) про згубний вплив кип'ятіння води на мікроорганізми [18, с. 82].

В Україні у XVIII ст. серед видань з медицини деяка частина книг докладно висвітлювала питання з фізіології людини, серед яких за змістовністю помітно виділяється наукова праця першого протомедика Галичини та першого ректора Львівського медичного колегіуму, професора Анжея Крупинського

«Сплансхнологія або наука про нутрощі людського тіла... з додатком відомостей з фізіології» («*Splanchnologia lub nauka o trzewach w ciele człowieka się znajdujących z przydatkiem wykładów fizyologicznych*») (Львів, др. Піллера, 1775), який досить плідно працював на ниві науки.

Анжей (Андрей) Крупинський (1744–1783), який народився на Галичині в сім'ї шляхтича, у 1772 р. захистив докторську дисертацію та в наступному році був призначений ректором Медичної колегії у Львові та крайовим лікарем Галичини. На посаді протомедика він розробив план організації медико-санітарного стану і медичної освіти. Так, Львівську медичну школу він пропонував організувати на зразок Віденської, заснувати при ній ботанічний сад, хімічну лабораторію, прозекторську і шпиталь. На жаль, уряд не все дозволив втілити у життя. Створена школа не стала школою вищого типу, вона не мала права надавати диплом лікаря. Термін навчання обмежувався трьома роками. А. Крупинський викладав в ній науку про людське тіло, загальну патологію та фізіологію [16, с. 55–56].

Майже всі праці А. Крупинського (а саме шість видань) вийшли в друкарні А. Піллера у Львові польською мовою. Цікаво, що його «Опис поширених хвороб, їх лікування та більш специфічні коментарі» («*Opisanie chorób powszechniejszych, ich leczenia y osobliwszych uwag...*») (Львів, 1775) став одним з перших друкованих підручників з медицини в Україні і був розрахований на хірургів, акушерів, цирульників, котрі в той час займались медичною практикою. Наприкінці цього видання є реєстр медикаментів і лікарських рослин, а також анатомічні таблиці на підставі праці Йоганна Адама Кульмуса «Анатомічні таблиці». «Опис поширених хвороб...» мав великий обсяг (1324 сторінок) та багато покажчиків [7]. Навіть протягом ХІХ ст. зазначена праця А. Крупинського користувалася популярністю серед українських медиків та всіх, хто цікавився прикладною медициною і була довгий час чи не єдиним більш-менш науковим підручником з медицини [16, с. 56]. Свої підручники з медицини А. Крупинський писав, враховуючи останні досягнення західноєвропейської науки, але не ставив за мету охопити всі розробки медичної науки, оскільки поспішав опрацювати певні набутки для навчального процесу. У 1774–1777 рр. в друкарні Піллера А. Крупинський опублікував трактати про судини («Наука про судини людського тіла» («*Nauka o naczyniach w ciele człowieka się znajdujących*») (Львів, 1776)), м'язи («Наука про м'язи і сухожилля (Львів 1777)» («*Nauka o myszkach y ścięgnach (Lwów 1777)*»)), кості («*Osteologia lub nauka o kościach ciała człowieka*») (Львів, 1774), кишківник («*Splanchnologia...*»), «Про гострі гарячки» («*Tractatus de febris acutis generatim acceptis*») (Львів, 1774) та ін. [7].

Можна констатувати, що з другої половини ХVІІІ ст. професія лікаря все більше приваблює українців, які нерідко продовжували навчання і наукову діяльність у навчальних медичних закладах країн Європи. У ХVІІІ ст. в університетах Західної Європи захистили дисертації 62 вчених з України; вісім осіб за-

хистилися в Росії наприкінці століття [16, с. 243]. За дослідженнями В. Плюща українські вчені-медики у XVIII ст. написали 322 наукові праці, не враховуючи докторських дисертацій, причому більше 200 рукописних праць з медицини було написано у другій половині століття, з яких було опубліковано лише 68 книг, що вийшли з друкарень Польщі, Росії, Німеччини та Франції [16, с. 247].

Таким чином, соціально-практичні потреби повсякденного життя, освіти, науки та розвитку культури спонукали появу та поширення природничо-наукових книг, зокрема з наук про живу природу, та галузевого книгодрукування в цілому, одночасно сприяючи формуванню різних галузей природничих наук, у тому числі, з біології (наприклад, таких як фізіологія, мікробіологія, гістологія та ін.), зумовлювали надалі, їх подальший розвиток. В останню третину XVIII ст. книгодрукування з різних галузей наук про живу природу поступово набувало більш значних масштабів та темпів розвитку, ніж в попередній період. Слід враховувати, що книгодрукування з окремих галузей науково-практичної діяльності, зокрема з медицини, ветеринарії, господарства, майже завжди приносило прибуток видавцям, оскільки книги з цих галузей мали більший попит, ніж інші видання природничо-наукової тематики. Праці із зазначених сфер знання та науково-практичної діяльності охоче публікували друкарні навчальних закладів, монастирів, офіційні та приватні друкарні. Так, наприклад, за кількістю видань праці з медицини та ветеринарії становили більше третини друкарської продукції природничо-наукової тематики в Україні у XVIII ст. (приблизно 50 видань з 140). Друкарі не випадково надавали цим виданням перевагу, так як, окрім того, що вони краще продавались, в їх друкуванні була гостра практична необхідність та певна соціальна потреба (зокрема, у відповідній навчальній і рекомендаційній літературі). Слід зауважити, що у другій половині XVIII ст. загальною тенденцією європейської навчальної літератури було прагнення перейти від догматичної подачі матеріалу, розрахованої на механічне заучування окремих положень, до систематичного наукового викладу, що можна прослідкувати і на прикладі природничо-наукових видань, що друкувались на території України у зазначений період. Формування навчальної книги на теренах України залежало від діяльності навчальних закладів і запитів процесів навчання та освіти. Наприкінці XVIII ст. в підручниках вже помічався перехід від простого опису правил до подачі систематичного курсу певної галузі науки. Таким чином, можна констатувати, що ті проблеми, які були поставлені в природничих та медичних науках в той час, знаходили відповідне місце в тематичному репертуарі видань, що публікувались на теренах України. Незважаючи на те, що більшість книг даної тематики відповідало характеру місцевих потреб, окремі видання набувають міжнародного значення (наприклад, праці Я.-К. Гаура, Й. А. Вольштайна та ін.).

У другій половині XVIII ст. в Україні в коло читання вчених-викладачів, студентства, культурно-просвітницьких діячів та освічених верств населення попадають праці з ботаніки, зоології та інших наук про живу природу таких

дослідників як Мальпігі, Бахмана, Галлера, Бюффона, Ліннея та ін. Проте, найбільш поширеними серед праць природничо-наукової тематики в цей час були книги з медицини та ветеринарії. Серед видань з медицини, що були надруковані в Україні у XVIII ст., окрім лікарських порадників, найбільше було представлено праці, що торкалися питань лікування дитячої віспи, морвиці, апopleксії, різних інфекційних хвороб, а також питань пологового мистецтва. Серед праць з ветеринарії друкарі віддавали більше перевагу виданням з конярства. Аналізуючи книгодрукування з природничих наук, зокрема з наук про живу природу, можна констатувати, що з друку, переважно, виходили праці, присвячені сучасним для того часу питанням медицини та ветеринарії, практичним засобам лікування від хвороб. Видання були розраховані на широке коло читачів: студентів, викладачів, фахівців та освічених людей тогочасного населення України. Не зупиняючись на кожному виданні, можна констатувати, що вони відзначалися доступним, популярним викладом матеріалу, практичною спрямованістю, широтою охоплення матеріалу. Переклади творів з іноземних мов знайомили читачів з передовими досягненнями природничих наук Західної Європи, іноді виходячи з друку буквально через рік-два після появи першодруку-оригіналу. Серед природничо-наукових видань за жанрово-типологічними ознаками найбільшу кількість становлять рекомендаційно-практичні порадники. Певну кількість видань можна віднести до навчальної та наукової літератури (навчальні посібники, описи дослідів, методичні розробки, збірники тощо). Стосовно різновидів жанрових ознак, найбільше використовувалися описи або огляди окремих проблем, розповіді, повідомлення, настанови.

Оформлення природничо-наукових видань було різноманітним, проте, переважно, дуже скромним (титульний орнамент, нечисленні заставки, кінцівки, ілюстративні гравюри тощо). Впродовж XVIII ст., особливо у другій його половині, почали поширюватися навчальні видання з ілюстраціями (гравюри на міді) у працях з фізіології, анатомії, ботаніки тощо. Нерідко такі ілюстрації запозичувалися із західноєвропейських видань [8, с. 332].

Загалом, у XVIII ст. в Україні наукові дослідження у різних галузях наук про живі організми зводилися переважно до нагромадження й опису різноманітних відомостей про рослинний та тваринний світ країни. Зокрема, вивчалися промислові, мисливські тварини, шкідники сільського господарства, господарські та лікарські рослини, опис і характеристика яких мали практичне спрямування. Слід констатувати, що, якщо у XVII ст. коло наукових інтересів обмежувалося здебільшого знайомством з античними творами класиків і працями середньовічних схоластів, то вже у XVIII ст. прогресивні вчені України були обізнані в галузі досягнень науки так само, як і культурні діячі Західної Європи. Вони в оригіналі знайомилися з працями Бюффона, Ліннея, Ньютона, Галілея, Коперніка, Лейбніца та інших вчених Європи, про що свідчать каталоги бібліотек навчальних закладів і монастирів, описи книжкових зібрань приватних осіб (вчених, викладачів, козацької старшини та ін.), листи та інші

документи. Якщо до XVIII ст. наукова література потрапляла в Україну у вигляді перекладів, що робились у Польщі латинською або польською мовами, то вже з другої половини XVIII ст. нові культурні течії та наукові досягнення передових європейських країн починають набагато швидше розповсюджуватись в Україні у вигляді праць на мові оригіналу, ніж у попередній період. Засобом цих науково-освітніх комунікацій була саме книга, яка продовжувала розвиватись як за формою, так і за змістом. Розвиток науки й освіти в цей час спирався на письмові джерела і залежав від ступеня їх розповсюдження в суспільстві. Поширення природничо-наукових знань, зокрема з наук про живу природу, засобами видань і рукописів впливало на зміну світогляду людей. Природничо-наукова книга була складовою частиною наукових комунікацій, навчальних процесів, ланцюгом, що пов'язував теоретичні досягнення з практичним життям. Звичайно, внаслідок відсутності незалежності та певних історичних умов, що склалися в країні у XVIII ст., розповсюдження новітніх західноєвропейських видань, певною мірою, «компенсувало» недостатній розвиток науки, освіти, природничо-наукового книгодрукування в Україні в порівнянні з передовими країнами Європи. У бібліотеках навчальних закладів, монастирів, у приватних книжкових зібраннях були широко представлені як західноєвропейські, так і російські видання, що розповсюджувались на теренах України, про що свідчать листи та замовлення бібліотекарів та викладачів, каталоги та описи книжкового фонду, реєстри книг та інше.

Таким чином, природничо-наукова книга в Україні у XVIII ст. була одним з найголовніших чинників розвитку наукової думки, зміни світогляду людей і мала безпосередній вплив на реальне життя. Звичайно, наукова думка в Україні у своєму розвитку в різних галузях наук про живу природу, переважно, спиралась на європейську наукову думку та природничо-наукову літературу. Вітчизняне книгодрукування з природничих наук з одного боку задовольняло суспільні потреби в даній літературі, з другого – частково відбивало рівень розвитку цієї науки в Україні. Тематична та жанрово-типологічна синкретичність видань відбивала відповідний стан розвитку науки, певну невизначеність цільового призначення.

З розвитком виробництва, різних сфер освіти, науки та суспільно-практичної діяльності людей поступово відбувався і розвій самих видів, типів та жанрів видань. Втім, серед природничо-наукових видань XVIII ст., внаслідок синкретичності жанрово-типологічних ознак, постає проблематичним відокремити наукові праці від навчальних посібників. Більш того, в таких науках як медицина та ветеринарія, де було багато відомостей з різних галузей знань про живу природу, більшість друкованих книг були одночасно й практичними порадиниками, оскільки саме практичні потреби життя спонукали до розвитку, наприклад, такі галузі наук про живу природу як фізіологія, мікробіологія, гістологія та ін.

Список використаних джерел та літератури:

1. *Аскоченский В.* Киев с древнейшим его училищем Академиею. Ч. 2 / В. Аскоченский. – Киев : Унив. тип., 1856. – 567 с.
2. *Верхратський С. А.* Історія медицини : навч. посібник / С. А. Верхратський, П. Ю. Заблудовський. – Київ : Вища шк., 1991. – 432 с.
3. *Дзюба Е. Н.* Просвещение на Украине и его роль в укреплении связей украинского народа с русским и белорусским (вторая половина XVI – первая половина XVII в.) / Е. Н. Дзюба. – Киев : Наук. думка, 1987. – 131 с.
4. *Еленев Ф.* Польская цивилизация и ее влияние на Западную Русь / Ф. Еленев. – СПб. : тип. Безобразова, 1863. – 83 с.
5. *Жупанський Я. І.* Стародавня картографічна інформація про Україну / Я. І. Жупанський // Укр. геогр. журн. – 1993. – №1. – С. 46–50.
6. *Запаско Я.* Пам'ятки книжкового мистецтва : каталог стародруків, виданих на Україні. Кн. 2, ч. 1 : (1701–1764) / Я. Запаско, Я. Ісаєвич. – Львів : Вища шк., 1984. – 132 с.
7. *Запаско Я.* Пам'ятки книжкового мистецтва : каталог стародруків, виданих на Україні. Кн. 2, ч. 2 : (1765–1800) // Я. Запаско, Я. Ісаєвич. – Львів : Вища шк., 1984. – 127 с.
8. *Ісаєвич Я.* Українське книговидавництво: витоки, розвиток, проблеми / Я. Ісаєвич; відп. ред. Ю. Ясіновський ; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2002. – 520 с.
9. *Кониський Г.* Філософські твори у двох томах. Т. 2. / Г. Кониський. – Київ : Наук. думка, 1990. – 576 с.
10. Лікарські та господарські порадики XVIII ст. / підгот. до вид. В. А. Передрієнко. – Київ : Наук. думка, 1984. – 125 с.
11. *Никитюк Л. В.* До витоків розвитку природничої освіти в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. / Л. В. Никитюк // Теорія та методика навчання та виховання. – 2011. – Вип. 30. – С. 104–110.
12. *Нічик В. М.* Філософські попередники Г. С. Сковороди / В. М. Нічик // Філософ. думка. – 1985. – № 2. – С. 69–80.
13. Очерки истории высшего медицинского образования и научных медицинских школ на Украине. – Киев : Здоров'я, 1965. – 264 с.
14. *Павленко Ю. В.* Природознавство в Україні до початку XX ст. в історичному, культурному та освітньому контекстах / Ю. В. Павленко, С. П. Руда, С. А. Хорошева, Ю. О. Храмов. – Київ : Академперіодика, 2001. – 420 с.
15. *Пекарский П. П.* Наука и литература в России при Петре Великом. Т. I : Введение в историю просвещения в России XVIII столетия / П. П. Пекарский. – СПб. : тип. Обществ. польза, 1862. – 578 с.
16. *Плющ В.* Нариси з історії української медичної науки та освіти. Кн. 1 : Від початків української державності до XIX століття / В. Плющ. – Мюнхен, 1970. – 342 с.
17. *Подражанский А. С.* Санитарно-эпидемическое состояние западных областей Украины за годы многовекового порабощения / А. С. Подражанский // Очерки истории медицинской науки и здравоохранения на Украине. – Киев : Гос. мед. издат УССР, 1954. – С. 183–194.
18. Развитие биологии на Украине. Т. I : С древнейших времен до Великой Октябрьской социалистической революции. – Киев : Наук. думка, 1984. – 415 с.
19. *Рудик С. К.* З історії лікування тварин в Україні / С. К. Рудик. – Київ, 1996. – 52 с.
20. *Рутинський М. Й.* Історична географія та характер розвитку галицьких курортів у другій половині XVIII століття за даними Бальтазара Гакета / М. Й. Рутинський // Історія укр. географії. Всеукр. наук.-теор. часопис. – Тернопіль, 2012. – Вип. 26. – С. 31–35.
21. *Рутинський М. Й.* Польські першоджерела історичної географії Галичини XVII – першої половини XX ст. / М. Й. Рутинський // Вісн. Львів. ун-ту. Серія географічна. – 2012. – Вип. 40, ч. 2. – С. 124–138.
22. *Стратій Я. М.* Специфіка розробки натурфілософської проблематики у Києво-Могилянській академії / Я. М. Стратій // Роль Києво-Могилянської академії в культурному єднанні слов'янських народів : зб. наук. пр. – Київ : Наук. думка, 1988. – С. 26–30.
23. *Харлампович К. В.* Западноукраинские православные школы XVI и начала XVII века / К. В. Харлампович. – Казань, 1898. – 524 с.
24. *Чучка П. П.* Формування термінологіки географічної науки в стародавній мові XVI–XVIII ст. / П. П. Чучка // Роль Києво-Могилянської академії в культурному єднанні слов'янських народів : зб. наук. пр. – Київ : Наук. думка, 1988. – С. 75–84.
25. *Шапиро И. Я.* Замойская академия и ее роль в развитии медицинского образования на западноукраинских землях (XVI–XVII вв.) / И. Я. Шапиро // К истории медицины на Украине (на материалах западных областей УССР, Закарпатья и Буковины). – Львов, 1961. – С. 261–279.

26. Шульга І. К. Нариси з історії шкільного природознавства в Росії / І. К. Шульга. – Київ : Рад. школа, 1955. – 292 с.
27. Щербакова А. А. Развитие ботанических знаний в России до XVIII века / А. А. Щербакова // Тр. Ин-та истории естествознания и техники. – М., 1961. – Т. 36, вып. 8 : История биологических наук. – С. 136–175.
28. Яворський С. Філософське змагання / С. Яворський // Ін-т рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського. – ДС/ П152.
29. Drukarze dawnej polski od XV do XVIII wieku. T. 6. Malopolska-Ziemie Ruskie. – Wrocław-Krakow, 1959. – 260 p.
30. Historia nauki polskiej. T. 2. – Wrocław, 1970. – 480 p.
31. Polski slownik biograficzny: Z zasilkiem funduzow kultury narodowej. T. 9/2. – Wrocław, 1961. – P. 161–320.
32. Słownik pracowników książki polskiej. – Warszawa, 1972. – 1043 p.
33. Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana. T. 27-28. – Warszawa, 1901. – 1024 p.

References

- [1]. Askochenskij V. *Kiev s drevnejshim ego uchilishem Akademieiyeu. Part 2 [Kyiv with its oldest school, the Academy. Part 2.]*. Kiev, 1856. 567 p.
- [2]. Verkhratskyi S. A., Zabludovskyi P. Yu. *Istoriia medytsyny [History of medicine]*. Kiev, 1991. 432 p.
- [3]. Dzyuba E. N. *Prosveshenie na Ukraine i ego rol v ukreplenii svyazej ukrainskogo naroda s russkim i belorusskim (vtoraya polovina XVI – pervaya polovina XVII v.). [Enlightenment in Ukraine and its role in strengthening ties between the Ukrainian people and the Russian and Belarusian people (second half of the 16th - first half of the 17th century)]*. Kiev, 1987. 131 p.
- [4]. Elenev F. *Polskaya civilizaciya i ee vliyanie na Zapadnuyu Rus [Polish civilization and its influence on Western Rus']*. Saint Petersburg, 1863. 83 p.
- [5]. Zhupanskyi Ya. I. *Starodavnia kartohrafichna informatsiia pro Ukrainu [Ancient cartographic information about Ukraine]*. *Ukr. heohr. zhurnal*. 1993, no 1, pp. 46–50.
- [6]. Zapasko Ya., Isaievych Ya. *Pamiatky knyzhkovoho mystetstva: Katalog starodrukiv, vydanykh na Ukraini. Knyha druha. Chastyna persha (1701–1764) [Monuments of book art: Catalog of old prints published in Ukraine. Book two. Part one (1701–1764)]*. Lviv, 1984. 132 p.
- [7]. Zapasko Ya., Isaievych Ya. *Pamiatky knyzhkovoho mystetstva: Katalog starodrukiv, vydanykh na Ukraini. Knyha druha. Chastyna druha (1765–1800) [Monuments of book art: Catalog of old prints published in Ukraine. Book two. Part two (1765–1800)]*. Lviv, 1984. 127 p.
- [8]. Isaievych Ya. *Ukrainske knyhovydannia : vytoky, rozvytok, problemy [Ukrainian book publishing: origins, development, problems]*. Lviv, 2002. 520 p.
- [9]. Konyskyi H. *Filosofski tvory u dvokh tomakh. T. 2. [Philosophical works in two volumes. Vol. 2.]*. Kiev, 1990. 576 p.
- [10]. *Likarski ta hospodarski poradnyky XVIII st. [Medical and economic advisers of the 18th century]*. Kiev, 1984. 125 p.
- [11]. Nykytiuk L. V. *Do vytokiv rozvytku pryrodnochoi osvity v Ukraini v druhii polovyni XIX – na pochatku XX st. [To the origins of the development of science education in Ukraine in the second half of the 19th - at the beginning of the 20th century]*. *Teoriia ta metodyka navchannia ta vykhovannia*. 2011. Iss. 30. pp. 104–110.
- [12]. Nychyk V. M. *Filosofski poperednyky H. S. Skovorody [Philosophical predecessors of H. S. Skovoroda]*. *Filosofska dumka*. 1985, no 2, pp. 69–80.
- [13]. *Ocherki istorii vysshogo medicinskogo obrazovaniya i nauchnykh medicynskikh shkol na Ukraine [Essays on the history of higher medical education and scientific medical schools in Ukraine]*. Kiev, 1965. 264 p.
- [14]. Pavlenko Yu. V., Ruda S. P., Khorosheva S. A., Khramov Yu. O. *Pryrodoznavstvo v Ukraini do pochatku XX st. v istorychnomu, kulturnomu ta osvithnomu kontekstakh [Natural science in Ukraine until the beginning of the 20th century. in historical, cultural and educational contexts]*. Kiev, 2001. 420 p.
- [15]. Pekarskij P. P. *Nauka i literatura v Rossii pri Petre Velikom. T. I: Vvedenie v istoriyu prosvesheniya v Rossii XVIII stoletiya [Science and literature in Russia under Peter the Great. T. I: Introduction to the history of education in Russia in the 18th century]*. Saint Petersburg, 1862. 578 p.
- [16]. Pliushch V. *Narysy z istorii ukrainskoi medychnoi nauky ta osvity. Kn. I : Vid pochatkiv ukrainskoi derzhavnosti do 19 stolittia [Essays on the history of Ukrainian medical science and education. Book I : From the beginnings of Ukrainian statehood to the 19th century]*. Miunkhen, 1970. 342 p.
- [17]. Podrazhanskij A. S. *Sanitarno-epidemicheskoe sostoyanie zapadnykh oblastej Ukrainy za gody mnogovekovogo porabosheniya [The sanitary and epidemiological state of the western regions of Ukraine during the years of*

- centuries-old enslavement]. *Ocherki istorii medicinskoj nauki i zdavoohraneniya na Ukraine*. Kiev, 1954, pp.183–194.
- [18]. *Razvitie biologii na Ukraine v treh tomah. T. I: S drevnejshih vremen do Velikoj Oktyabrskoj socialisticheskoy revolyucii [Development of biology in Ukraine in three volumes. Vol. I: From ancient times to the Great October Socialist Revolution]*. Kiev, 1984. 415 p.
- [19]. Rudyk S. K. *Z istorii likuvannia tvaryn v Ukraini [From the history of animal treatment in Ukraine]*. Kiev, 1996. 52 p.
- [20]. Rutynskiy M. Y. Istorychna heohrafiia ta kharakter rozvytku halytskykh kurortiv u druhii polovyni XVIII stolittia za danymy Baltazara Haketa [Historical geography and nature of the development of Galician resorts in the second half of the 18th century according to Balthazar Hackett]. *Istoriia ukrainskoi heohrafi. Vseukr. nauk.-teor. chasopys*. 2012. Iss. 26. pp. 31–35.
- [21]. Rutynskiy M. Y. Polski pershodzherela istorychnoi heohrafiy Halychyny XVII – pershoi polovyny XX st. [Polish primary sources of the historical geography of Galicia of the 17th - the first half of the 20th centuries]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya heohrafichna*. 2012. Iss. 40. Part. 2. pp. 124–138.
- [22]. Stratii Ya. M. Spetsyfika rozrobky naturfilosofskoi problematyky u Kyievo-Mohylianskii akademii [The specifics of the development of natural philosophical issues at the Kyiv-Mohyla Academy]. *Rol Kyievo-Mohylianskoi akademii v kulturnomu yednanni slovianskykh narodiv : zbirnyk nauk. prats*. Kiev, 1988. pp. 26–30.
- [23]. Harlampovich K. V. *Zapadnoukrainskie pravoslavnye shkoly XVI i nachala XVII veka [Western Ukrainian Orthodox schools of the 16th and early 17th centuries]*. Kazan, 1898. 524 p.
- [24]. Chuchka P. P. Formuvannia terminoleksyky heohrafichnoi nauky v staroukrainskii movi XVI–XVIII st. [The formation of the vocabulary of geographical science in the Old Ukrainian language of the 16th–18th centuries]. *Rol Kyievo-Mohylianskoi akademii v kulturnomu yednanni slovianskykh narodiv: Zbirnyk nauk.prats*. Kiev, 1988. pp. 75–84.
- [25]. Shapiro I. Ya. Zamojskaya akademiya i ee rol v razvitii medicinskogo obrazovaniya na zapadnoukrainskikh zemlyah (XVI–XVII vv.) [Zamoyska Academy and its role in the development of medical education in Western Ukrainian lands (XVI–XVII centuries)]. *K istorii medicyny na Ukraine (na materialah zapadnyh oblastej USSR, Zakarpatya i Bukoviny)*. Lvov, 1961. pp. 261–279.
- [26]. Shulha I. K. *Narysy z istorii shkilnoho pryrodoznavstva v Rosii [Essays on the history of school science in Russia]*. Kiev, 1955. 292 p.
- [27]. Sherbakova A. A. Razvitie botanicheskikh znaniy v Rossii do XVIII veka [Development of botanical knowledge in Russia until the 18th century]. *Trudy instituta istorii estestvoznaniya i tehniki. T. 36. Istoriya biologicheskikh nauk. Iss. 8. M.*, 1961. pp. 136–175.
- [28]. Yavorskyi S. Filosofske zmahannia [Philosophical competition]. *Manuscript Institute of the National Library named after V.I. Vernadskyi*. DS/P152.
- [29]. *Drukarze dawnej polski od XV do XVIII wieku. T. 6. Malopolska-Ziemie Ruskie*. Wroclaw-Krakow, 1959. 260 s.
- [30]. *Historia nauki polskiej. T. 2*. Wroclaw, 1970. 480 s.
- [31]. *Polski slownik biograficzny: Z zasilkami funduzow kultury narodowej. T. 9/2*. Wroclaw, 1961. S. 161–320.
- [32]. *Slownik pracownikow ksiazki polskiej*. Warszawa, 1972. 1043 s.
- [33]. *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana. T. 27-28*. Warszawa, 1901. 1024 s.

Надійшла 19.01.2024 р.

Sokolov V.,
Candidate of Historical Sciences (PhD), Associate Professor,
Chief Librarian of the Research Department,
Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
e-mail: socolv@i.ua
<https://orcid.org/0000-0002-0208-1292>

INFORMATION ABOUT THE LIVING NATURE AND SPREAD OF NATURAL AND SCIENTIFIC KNOWLEDGE IN PUBLICATIONS AND MANUSCRIPTS IN UKRAINE IN THE 18TH CENTURY

Summary

The study of issues of the history of the formation and development of branch book printing in the territory of Ukraine is conditioned by the need to study the origins of modern information resources from various branches of natural sciences, as well as insufficient coverage and analytical processing of the array of old prints and manuscripts of the 17th–18th centuries natural and scientific subjects, in particular from the sciences of living nature. The problems of the origin, creation, distribution, and functioning of life sciences publications that were printed on the territory of Ukraine in the 18th century, and the characteristics of their importance as a separate phenomenon in the development of science, culture, and enlightenment in Ukrainian society, have not yet been comprehensively studied.

In Viktor Sokolov's article "**Information about living nature and the spread of natural and scientific knowledge in publications and manuscripts in Ukraine in the 18th century**" on the basis of the analysis of primary sources and materials of scientific publications, the peculiarities of the development of natural and scientific book printing in the territory of Ukraine, the formation of the repertoire of publications and the functioning of books from various branches of science about living nature in the 18th century are highlighted. Not pretending to fully study all aspects of the study of publications and manuscripts about living nature in Ukraine in the 18th century, the author set **the main goal** of researching the historical conditions of their creation, distribution and functioning; to determine the main trends and features of the development of book printing of works that described and characterized the phenomena of living nature, as well as to reveal the significance of individual books of the proposed topic in the scientific and cultural and educational development of Ukraine in the 18th century.

The research methodology consists in applying both general scientific study methods (description, comparison, analogy, deduction, induction, analysis, etc.) and historical (historical-comparative, historical-typological, chronological, etc.) research methods. The functional method was used in the study of the role of the natural science book and the activity of printers. The study of the book publishing repertoire was carried out using analytical-thematic and structural-typological methods. Statistical and bibliographic methods were also used in the work, which helped to consistently reveal the functions and dynamics of books that provided information from various branches of life sciences.

The scientific novelty of the work is that, for the first time, an array of publications and manuscripts on living nature sciences, which were created or functioned on the territory of Ukraine in the 18th century, was analyzed; the genre-typological

and thematic composition of the mentioned publications was investigated (on the example of the characteristics of individual books of the mentioned topic, their content, composition of authors, polygraphic design, centers of creation, etc. were analyzed); the functional purpose and features of the use of books from various branches of life science are characterized; their importance in the spread of natural and scientific knowledge and enlightenment in Ukraine in the 18th century is clarified.

Conclusions. It was established that the socio-practical needs of everyday life, education, science, and cultural development prompted the emergence and distribution of natural science books, in particular on the sciences of living nature, and industry book printing in general, simultaneously contributing to the formation of various branches of natural sciences, including from biology (for example, such as physiology, microbiology, histology, etc.), determined their further development in the future. It has been proven that book printing from certain branches of scientific and practical activity, in particular from medicine, veterinary medicine, and economics, had a greater demand than other publications on natural and scientific topics and almost always brought profit to the publishers. Works from the specified fields of knowledge, which had information from various branches of life sciences, were willingly published by printing houses of educational institutions, monasteries, official and private printing houses, because, in addition to profit, there was an acute practical necessity and a certain social need in their printing. It was found that, despite the fact that the majority of books on this topic corresponded to the nature of local needs, some publications are gaining international importance (for example, the works of J.-K. Gaur, J. A. Wolstein, etc.).

It is substantiated that on the territory of Ukraine in the 18th century publications that contained information from various branches of wildlife sciences were designed for a wide range of readers: students, teachers, specialists and educated people of the Ukrainian population at that time; they were distinguished by an accessible, popular presentation of the material, a practical orientation, and a breadth of coverage of the material. Among natural and scientific publications, by genre and typological features, the largest number is recommendation and practical advisors. A certain number of publications can be classified as educational and scientific literature.

It was found that in the second half of the 18th century in Ukraine, works on botany, zoology, and other living nature sciences by researchers such as Malpighi, Bachmann, Haller, Buffon, Linnaeus, etc. were read by scientists, teachers, students, cultural and educational figures, and the educated population. However, books were the most common among natural science works at that time from medicine and veterinary medicine. Among the medical publications that were printed in Ukraine in the 18th century, in addition to medical advisors, the most published works dealt with the treatment of smallpox, measles, apoplexy, various infectious diseases, and obstetrics. Among publications on veterinary medicine, printers gave more preference to works on horse breeding.

It has been proven that natural science books in Ukraine in the 18th century, in particular from various branches of living nature sciences, were one of the most important factors in the development of scientific thought, changes in people's worldview, and had a direct impact on real life. It is motivated by the fact that domestic book printing on natural sciences, in particular publications from various branches of life sciences, satisfied public needs in this literature and, in part, reflected the level of development of one or another branch of science in Ukraine.

It was revealed that in the 18th century in Ukraine, scientific research in various branches of science about living organisms was reduced mainly to the accumulation

and description of various information about the flora and fauna of the country. In particular, industrial and hunting animals, agricultural pests, economic and medicinal plants were studied, the description and characteristics of which had a practical direction.

It was revealed that the thematic and genre-typological syncretism of publications reflected the corresponding state of development of science, a certain uncertainty of the target purpose, however, with the development of production, various spheres of education, science and social and practical activities of people, the development of the very types, types and genres of publications gradually took place. However, among natural and scientific publications of the 18th century, due to the syncretism of genre-typological features, it becomes problematic to separate, for example, scientific works from textbooks. Moreover, in such sciences as medicine and veterinary medicine, where there was a lot of information from various branches of knowledge about living nature, most printed books were at the same time practical advisors, since it was the practical needs of life that prompted the development, for example, such branches of living nature sciences as physiology, microbiology, histology, etc.

It was established that in the 18th century progressive scientists of Ukraine were aware of the achievements of science in the same way as the cultural figures of Western Europe. In the original, they got acquainted with the works of Buffon, Linnaeus, Newton, Galileo, Copernicus, Leibniz and other European scientists, as evidenced by the catalogs of libraries of educational institutions and monasteries, descriptions of book collections of private individuals (scientists, teachers, Cossack elders, etc.), letters and other documents. If by the 18th century scientific literature entered Ukraine in the form of translations made in Poland into Latin or Polish, already from the second half of the 18th century, new cultural currents and scientific achievements of advanced European countries begin to spread much faster in Ukraine in the form of works in the original language than in the previous period. Of course, due to the lack of independence and certain historical conditions that developed in the country in the 18th century, the distribution of the latest Western European publications, to a certain extent, «compensated» for the insufficient development of science, education, and natural science book printing in Ukraine compared to the advanced countries of Europe.

Key words: book history, industry book printing, natural science book, publication on natural sciences, popularization of knowledge, formation of biological sciences, Ukraine, XVIII century.